

कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

प्रा. के. एस. खैरनार,

सहाय्यक प्राध्यापक,

अॅड. विठ्ठलराव हांडे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,

नाशिक.

प्रास्ताविक :

व्यक्ती विकासाच्या अनेक अवस्था आहेत. वय वर्षे 12 ते 18 हा कुमारावस्थेचा काळ मुलामुलींच्या जीवनातला महत्त्वाचा कालखंड आहे. या काळाला पौगंडावस्था, कौमार्यावस्था, यौवनावस्था, कुमारावस्था अशा विविध नावांनी ओळखले जाते. भावी आयुष्याच्या दृष्टीने या काळात महत्त्वाचे शारीरिक, मानसिक, भावनिक, सामाजिक वर्तन बदल घडून येत असतात. शारीरिक परिपक्वता येत असल्यामुळे या कालखंडात कुमार-कुमारिका गोंधळून जातात. वादळ व ताणतणावाची स्थिती निर्माण होत असते.

कुमारावस्थेतील मुलांचा विकास शारीरिक, मानसिक, भावनिक पातळीवर होत असतो. कुमारांच्या अनुभव क्षेत्रात वाढ होऊन तो सतत नवनवीन गोष्टी जाणून घेत असतो. हा काळ कुमारांच्या जीवनातील सर्वात संघर्षाचा मानला जातो. कुमारावस्थेत मुलांच्या शाळेतील विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून शारीरिक, मानसिक, भावनिक, सामाजिक विकासाला चालना देणे अत्यावश्यक असते. ह्या काळात कुमारांचे भावविश्व निश्चित होण्यास सुरुवात होते. त्यांचे आदर्श ठरतात, नेतृत्व गुण वाढीस लागतात. अवधान कक्षा हळूहळू रुंदावत जातात म्हणून त्याला अधिक समृद्ध अनुभव मिळतील असे विविध उपक्रम जाणिवपूर्वक राबविणे गरजेचे आहे.

संशोधन शीर्षक :

कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या समस्यांचा अभ्यास.

संशोधनाची गरज :

घटनेच्या 45 व्या कलमानुसार वय वर्ष 14 पर्यंत मुलांना सक्तीचे सार्वत्रिक व मोफत शिक्षण द्यावे अशी तरतुद असल्याने या स्तरावरील मुलांच्या शिक्षणाबाबत विचार होणे गरजेचे आहे. कुमारावस्थेतील बहुसंख्य विद्यार्थ्यांच्या विविध प्रकारच्या समस्या, अडचणी असतात. शारीरिक समस्या, भावनिक समस्या, शाळा घरापासून दूर असणे, प्रवासाची सुविधा नसणे, कुटूंबात शैक्षणिक सुविधांचा अभाव, सकस, समतोल आहाराचा अभाव, आर्थिक समस्यांना सामोरे जावे लागते म्हणून माध्यमिक स्तरावर विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून समस्यांवर उपाय शोधणे ही शालेय पातळीवरील शिक्षण

व्यवस्थेची जबाबदारी असल्याने एक शिक्षक म्हणून वरील समस्येचा विचार केला आहे.

संशोधनाचे महत्त्व :

कुमारावस्थेतील मुलांच्या विविध प्रकारच्या समस्या असतात त्या समस्येचा परिणाम त्यांच्या व्यक्तिगत व त्याचबरोबर शैक्षणिक विकासावर होतो. कुमाराच्या समस्या वेळेवर शोधून त्यावर उपाययोजना करून त्यांच्या विकासातील अडथळे दूर करता येतात. कुमारावस्थेतील कुमारांच्या विकासासाठी शाळा कोणकोणत्या अभ्यासपुरक उपक्रमांची योजना करतात, पालक कोणती काळजी घेतात हे पाहणे गरजेचे आहे म्हणून कुमारावस्थेतील समस्यांचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- 1) कुमारावस्थेतील मुलांच्या शारीरिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 2) कुमारावस्थेतील मुलांच्या भावनिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 3) कुमारावस्थेतील समस्यांवर उपाय सूचविणे.

संशोधनाची व्याप्ती :

- 1) प्रस्तुत संशोधन नाशिक शहरातील मराठा हायस्कूल या शाळेशी संबंधित आहे.
- 2) मराठा हायस्कूलमधील 30 विद्यार्थ्यांची निवड केलेली आहे.
- 3) प्रस्तुत संशोधन इयत्ता 9 वीच्या विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक व भावनिक समस्ये पुरतेच व्याप्त आहे.

संशोधनाची मर्यादा :

संशोधकाने खालील घटकांना अनुसरून संशोधनाची मर्यादा निश्चित केलेली आहे.

- 1) प्रस्तुत संशोधन मराठा हायस्कूल, नाशिकच्या शैक्षणिक वर्षे 2014-15 इयत्ता 9 वीच्या विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.
- 2) विद्यार्थ्यांच्या केवळ शारीरिक, भावनिक समस्यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

नमुना निवड :

प्रस्तुत संशोधनासाठी नाशिक शहरातील मराठा हायस्कूलच्या इयत्ता 9 वीच्या वर्गाची निवड केली आहे. इयत्ता 9 वीच्या 11 तुकड्या आहेत व त्यात एकूण 761 विद्यार्थी आहेत. इयत्ता 9 वीच्या 11 तुकड्या व नववीचे 761 विद्यार्थी ही संशोधनासाठी जनसंख्या आहे. त्यातून यादृच्छिक निवड पद्धतीने एका तुकडीची व त्यातील 70 विद्यार्थ्यांपैकी यादृच्छिक न्यादर्श निवड पद्धतीने 30 विद्यार्थ्यांची नमुना म्हणून निवड करण्यात आली.

इयत्ता 9 वीच्या सर्व तुकड्यांना अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांपैकी 10 शिक्षकांची मुलाखतीसाठी यादृच्छिक न्यादर्श निवड पद्धतीने निवड केली. 30 विद्यार्थ्यांच्या 30 पालकां पैकी अकस्मात पद्धतीने 5 पालकांची निवड करण्यात आली.

संशोधनासाठी वापरलेली साधने :

- 1) विद्यार्थ्यांसाठी प्रश्नावली.
- 2) अनुभवी शिक्षकांच्या मुलाखती.
- 3) तज्ज्ञांच्या मुलाखती.
- 4) पालकांच्या मुलाखती.

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रमुख साधन म्हणून प्रश्नावलीचा वापर केला आहे. या प्रश्नावलीत खालील घटकासंदर्भात प्रश्न आहेत.

- 1) कुमारावस्थेतील शारीरिक समस्येसंबंधी प्रश्न.
- 2) कुमारावस्थेतील भावनिक समस्येसंबंधी प्रश्न.

संशोधन कार्यवाही :

- 1) प्रश्नावली तयार करून त्याची पडताळणी व तज्ज्ञांचे अभिप्राय घेऊन त्यात आवश्यक त्या सुधारणा केल्या. त्यानंतर नाशिक शहरातील मराठा हायस्कूलमधील इयत्ता 9 वीच्या 30 विद्यार्थ्यांकडून भरून घेतली. त्यांनी प्रश्नावलीत नोंदविलेल्या बाबींसाठी विद्यार्थ्यांशी संवाद साधून खात्री करून घेतली.
- 2) शिक्षकांसाठी मुलाखतीचे प्रश्न तयार केले. त्यांचा वेळ घेऊन एक आठवड्याच्या कालावधीत त्यांच्या मुलाखती घेतल्या. शाळेचे मुख्याध्यापक व उपलब्ध 3 तज्ज्ञ यांच्याशी कुमारांच्या समस्येबाबत चर्चा करून समस्येवरील उपाय निश्चित केले. उपायांबाबत 30 विद्यार्थ्यांच्या संबंधित शिक्षकांशी चर्चा केली. त्यांना संबंधित उपाय करण्यास सूचविले. एक महिन्यानंतर त्या शिक्षकांशी चर्चा करून समस्या कमी होतात का याची विचारणा केली.
- 3) शिक्षक पालक सहविचार सभेच्या दिवशी 30 विद्यार्थ्यांच्या उपलब्ध पालकांपैकी प्रथम भेटणारे 5 पालक निश्चित करून त्यांच्या मुलाखती घेतल्या.
- 4) प्रश्नावलीद्वारे माहितीचे संकलन, विश्लेषण, अर्थनिर्वचन करण्यात आले.

- 5) तज्ज व अनुभवी शिक्षकांच्या मुलाखती घेऊन कुमारांच्या समस्या व त्यावर उपाययोजना यासंदर्भातील मते जाणून घेतली.
- 6) प्रश्नावली व मुलाखतीद्वारे मिळालेल्या माहितीतून अर्थनिर्वचन करून निष्कर्ष काढले.

संशोधनाचे निष्कर्ष :

कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या समस्यांचा अभ्यास करून खालील निष्कर्ष काढलेले आहेत.

शारीरिक समस्या:

- 1) शारीरिक बदलांना सामोरे जातांना घालमेल होते.
- 2) विद्यार्थ्यांना दाढी मिशा येण्याची क्रिया लज्जास्पद वाटते.
- 3) जननेंद्रियावर केस येण्यामुळे विद्यार्थी गोंधळून जातात.
- 4) आवाज घोगरा झाल्याची भीती वाटते.
- 5) चेहरा काहीसा विद्रुप झाल्याची चिंता वाटते.
- 6) छातीचा आकार वाढल्याने विद्यार्थीनी पोक काढून चालतात.
- 7) मासिक पाळीचा विद्यार्थीनीना त्रास होतो. उदा. पोट्यात दुखणे, कळ मारून येणे.
- 8) स्तनांचा आकार वाढल्याने विद्यार्थीनीना भीती वाटते.

भावनिक समस्या:

- 1) विद्यार्थ्यांना अनावश्यक संकोच वाटतो.
- 2) विरुध्दलिंगी व्यक्तीविषयी आकर्षण वाटते.
- 3) विरुध्दलिंगी व्यक्तीशी संपर्क साधताना भीती वाटते.
- 4) स्वतः लहान की मोठा हे निश्चित करता येत नाही.
- 5) सारखी काळजी व हूरहूर वाटते.
- 6) दिवा स्वप्नांच्या आहारी जातात.

पालक व शिक्षकांच्या मुलाखतीतून खालील समस्या समजल्या.

- 1) आरशापुढे जास्त काळ उभे राहतात.
- 2) स्वतःच्या शरीराचे अधिक निरीक्षण करतात.

- 3) स्वतःच्या चेहऱ्यात होणारे बदल यामुळे ते अस्थिर होतात.
- 4) घोगरा होणारा आवाज त्यांना चिंता करण्यास भाग पाडतो.
- 5) विरुध्दलिंगी व्यक्तीशी ते मोकळेपणाने बोलत नाहीत.
- 6) विरुध्दलिंगी व्यक्तीशी मैत्री, गट्टी करण्यास घाबरतात.
- 7) गटामध्ये लाजण्याचे प्रमाण वाढते.
- 8) मुली पाळीच्या वेळी विशेष चिंतेत दिसतात.
- 9) मुली छातीत वाढ झाल्याने अधिक पोक काढून चालतात.
- 10) मुलेमुली काही वेळेस उदास व खिन्न चेहरा करून बसतात.

तज्ज्ञांशी चर्चा करून पुढील उपाय सूचविले त्याचा 50 ते 60% प्रभाव पडल्याचे शिक्षकांनी नमूद केले.

- 1) विद्यार्थ्यांना शारीरिक बदलांची शास्त्रशुद्ध माहिती डॉक्टरांना बोलावून करून द्यावी.
- 2) विद्यार्थ्यांना लैंगिक बदलांची शास्त्रशुद्ध माहिती डॉक्टरांना बोलावून करून द्यावी.
- 3) मुलामुलींचे गट करून त्यात चर्चा, सांघिक खेळ, क्रीडा, सहली, नृत्य, नाटिका यांचे आयोजन करावे.
- 4) शारीरिक बदल हे अपरिहार्य आहेत व त्यातून प्रत्येकाला जावे लागते हे पटवून सांगण्यासाठी विविध क्षेत्रातील मान्यवरांची व्याख्याने आयोजित करावी.

शिक्षकांनी एका महिन्याच्या कालावधीत वरीलपैकी शक्य ते उपाय केले तेव्हा त्यांना विद्यार्थ्यांत 60 ते 70% इष्ट बदल दिसून आले.

समारोप :

कुमारावस्थेतील मुलामुलींच्या शारीरिक व भावनिक बदलांना लक्षात घेऊन विविध उपाय व उपक्रम राबविल्यास अधिक प्रमाणात इष्ट बदल होतात.

शिक्षक, पालकांसाठी शिफारशी :

- 1) शिक्षक, पालक यांनी वेळोवेळी कुमारांशी हितगुज करून त्यांच्या समस्यांचा शोध घेऊन त्या प्रभावीपणे कशा सोडविता येतील याचा विचार करावा.
- 2) कुमार-कुमारिकांच्या समस्या वेगवेगळ्या असतात. तज्ज्ञांच्या मदतीने त्यावर उपाय योजून त्यासंदर्भात कार्यक्रमांचे आयोजन करावे.
- 3) समस्या परिहारासाठी वेळोवेळी पालक सभा, पालक मेळावे, पत्रव्यवहार त्यांच्या नोंदी ठेवून भविष्यातील

समस्या सोडविण्यासाठी त्याचा वापर करता येईल.

- 4) पालकांनी आपल्या मुलांच्या समस्या, अडचणी त्यांची शैक्षणिक प्रगती समजून घेण्यासाठी शाळेशी संपर्क वाढवावा.
- 5) शाळेत समुपदेशकाची योजना करावी.
- 6) तज्ज्ञ डॉक्टरांची व्याख्याने आयोजित करावी.
- 7) लैंगिक बदल व शिक्षणासंबंधीचे व्हिडीओ, सी.डी. विद्यार्थ्यांना दाखवावेत.
- 8) मुलामुली यांच्या लैंगिक शिक्षणाबद्दलचे चित्रपट दाखवावे.
- 9) लैंगिक शिक्षणाबद्दल तज्ज्ञांची व्याख्याने आयोजित करावीत.
- 10) शाळा व वर्गातील वातावरण खेळीमेळीचे ठेवण्याचा प्रयत्न करावा.

संदर्भ ग्रंथ :

- 1) पाटणकर ना.वि. (1974) लैंगिक शिक्षण, पुणे : श्रीविद्या प्रकाशन.
- 2) बोरुडे, कुमठेकर, देसाई, गोळविलकर (1990) वैकासिक मानसशास्त्र, पुणे : पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन.
- 3) वा.ना. दांडेकर (2000) शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे : श्रीविद्या प्रकाशन.
- 4) ह.ना. जगताप (2009) शैक्षणिक मानसशास्त्र, पुणे : नरेंद्र प्रकाशन.
- 5) डी.आर. कुलकर्णी (2009) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र, नागपूर : विद्या प्रकाशन.
- 6) जोशी आनंद, शिधये श्रीराम (1998) एड्सचा भोवरा, पुणे : राजहंस प्रकाशन.
- 7) एड्स प्रतिबंध शैक्षणिक कार्यक्रम प्रशिक्षण पुस्तिका, महाराष्ट्र राज्य एड्स नियंत्रण संस्था.
- 8) एड्स प्रतिबंध शिक्षण कार्य पुस्तिका, महाराष्ट्र राज्य एड्स नियंत्रण संस्था.
- 9) S.S. Chavan (1992) Advanced Education Psychology, New Delhi : Vikas Publishing House Pvt.Ltd.
- 10) Diane E. Papalia, Sally Wendkops Olds (1979) A Child's World, Mc Graw – Hill Book Company.